

Ο αθεϊσμός Ντόκινς - Χόκινγκ και η μομφή του επιστημονισμού

Από τον ΛΕΥΤΕΡΗ ΖΟΥΡΟ

Τα τελευταία χρόνια μια συγχορδία βιβλίων, κυρίως αγγλόφωνων, ξανάφερε στο προσκήνιο την τριβή μεταξύ επιστήμης και θρησκείας. Αναφέρομαι, κατά πρώτο λόγο, σε συγγραφείς που το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι ότι αντιμετωπίζουν τη σχέση επιστήμης-θρησκείας από τη σκοπιά της νεο-δαρβινικής θεώρησης της ζωής¹.

Stephen Hawking, Leonard Mlodinow. *Το Μεγάλο Σχέδιο - νέες απαντήσεις στα έσχατα ερωτήματα της ζωής*, μετάφραση: Κ. Σίμος, επιστημονική επιμέλεια: Β. Σακελλαρίου, Αλ. Μάμαλης, Κάτοπτρο, Αθήνα 2010, σελ. 250

Για λόγους οικονομίας του κειμένου θα αναφέρομαι στον Ρίτσαρντ Ντόκινς (Richard Dawkins), ως τον λαλιότερο και αντιπροσωπευτικότερο απ' αυτούς, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι παραγνωρίζω τις διαφορές απόψεων μεταξύ του Ντόκινς και των λοιπών. Κατά δεύτερο λόγο αναφέρομαι στον Στίβεν Χόκινγκ (Stephen Hawking) και ιδιαίτερα στο τελευταίο του βιβλίο, μαζί με τον Λέοναρντ Μλοντίνωφ (Leonard Mlodinow), *Το Μεγάλο Σχέδιο, νέες απαντήσεις στα έσχατα ερωτήματα της ζωής*². Πάλι για λόγους οικονομίας θα αναφέρομαι μόνο στον Χόκινγκ αντί των Χόκινγκ και Μλοντίνωφ. Οι Ντόκινς και Χόκινγκ συγκλίνουν στην άποψη ότι για την ερμηνεία του κόσμου δεν είναι αναγκαία η προσφυγή σε μια υπερφυσική δύναμη. Η σύγκλιση είναι σημαντική αφ' εαυτής, αλλά είναι εξ ίσου σημαντικό το ότι αποτελεί την κατάληξη δύο διαφορετικών δρόμων. Ο Ντόκινς φθάνει στα συμπεράσματά του περνώντας μέσα από τον έμβιο κόσμο και ιδιαίτερα μέσα από το φαινόμενο «άνθρωπος». Για τον Χόκινγκ το αντικείμενο αναφοράς είναι το Σύμπαν ολόκληρο. Όμως η σύγκλιση δεν πρέπει να μας ξενίζει. Οι δύο δρόμοι έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: προσεγγίζουν τον κόσμο μέσα από την αυτο-ελεγχόμενη γνώση, αυτό που ονομάζουμε επιστημονικό πρωτόκολλο. Το πρωτόκολλο δεν σκοπεύει στην κατάκτηση μιας απόλυτης αλήθειας, αλλά σε έναν διαρκώς αναθεωρούμενο και βελτιούμενο «ρεαλισμό κατά το μο-

ντέλο», που, κατά τον Χόκινγκ, είναι και η μόνη δυνατή αντίληψη της πραγματικότητας που μπορούμε να αποκτήσουμε.

Το σημείωμα αυτό δεν είναι βιβλιοκρισία. Λαβή για το γράψιμό του έδωσε η επανεμφάνιση, με την ευκαιρία του βιβλίου του Χόκινγκ, μιας απροκατάληπτης ή υφέρπουσας αμφισβήτησης του δικαιώματος ή της δυνατότητας της φυσικής επιστήμης να επιχειρεί απαντήσεις στα «έσχατα» ερωτήματα για το σύμπαν και τον άνθρωπο. Φυσικά αναφέρομαι σε πρώτη φάση σ' αυτούς που η συγκεκριμένη εναντίωσή τους με την επιστήμη πηγάζει από θρησκευτικές πεποιθήσεις. Σε δεύτερη φάση αναφέρομαι σε εκείνους που οι αμφιβολίες τους για την επιστήμη δεν οφείλονται αναγκαστικά σε υπερβατικές ανησυχίες. Το σημείωμα αυτό αναφέρεται κυρίως σ' αυτή την δεύτερη κατηγορία. Θα επιχειρηματολογήσω ότι από τη στιγμή που θα δεχθούμε ότι υπάρχουν και άλλοι δρόμοι για να απαντήσει κανείς σε υπαρξιακά ζητήματα, πέρα από τον δρόμο της επιστημονικής αναζήτησης, από τη στιγμή εκείνη θα έχουμε μπει σε έναν θολό κόσμο όπου τα όρια μεταξύ αιτιοκρατίας, τελεολογίας και υπερβατισμού γίνονται δυσδιάκριτα. Η επίθεση κατά του «αθεϊσμού» του Χόκινγκ δεν συγκρίνεται σε έκταση και ένταση με την επίθεση που δέχθηκε ο συμπατριώτης του Ντόκινς, κάτι το αναμενόμενο αφού πολλά από τα γραπτά του Ντόκινς έχουν ως διακηρυγμένο σκοπό την άρνηση μιας υπερβατικής επέμβασης στο πώς έγινε και στο πώς λειτουργεί ο κόσμος, ενώ

το ίδιο συμπέρασμα εμφανίζεται μόνο ως ένα παραπροϊόν των αναζητήσεων του Χόκινγκ. Όμως αυτό το κοινό συμπέρασμα επιβάλλει μια κοινή αναφορά στους Ντόκινς και Χόκινγκ, κάτι που επιχειρείται σ' αυτό το σημείωμα.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΑ ΕΣΧΑΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Στην πιο ακραία μορφή της η αιτία κατά των Ντόκινς και Χόκινγκ και γενικά όσων τολμούν να διατυπώσουν απόψεις για τα «έσχατα» ερωτήματα ορμώμενοι από τις θετικές επιστήμες είναι ότι οι επιστήμες αυτές είναι εκ προοιμίου ακατάλληλες να δώσουν απαντήσεις σε τέτοια ερωτήματα. Στην πιο ήπια μορφή της η αιτία είναι ότι με το να καταπιάνονται με τέτοια ερωτήματα οι Ντόκινς, Χόκινγκ και λοιποί φιλοσοφούν χωρίς να έχουν επίγνωση ότι φιλοσοφούν. Ο Χόκινγκ, ειδικότερα, ανοίγει το βιβλίο του γράφοντας:

Πρόκειται για ερωτήματα τα οποία ανήκαν παραδοσιακά στον χώρο της φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία όμως έχει πεθάνει, καθώς δεν συμβάδισε με τις σύγχρονες εξελίξεις στην επιστήμη...

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το υπόλοιπο του βιβλίου είναι μια αναίρεση αυτής της θέσης; Ασφαλώς όχι. Θεωρώ απίθανο να μην είχε ήδη αντιμετωπίσει ο Χόκινγκ αιτιάσεις αυτού του τύπου πριν την συγγραφή του *Μεγάλου Σχεδίου* ή ότι αδυνατεί να τις κατανοήσει.

Μάλλον τις θεωρεί επουσιώδεις. Με τον κίνδυνο να κατηγορηθώ ότι τολμώ να «ερμηνεύσω» τον Χόκινγκ, θα προτείνω ότι ο Χόκινγκ θεωρεί, όπως και ο Ντόκινς, ότι η επιστήμη έχει απαντήσει –τουλάχιστον σε ένα πρώτο και ουσιώδες επίπεδο– σε ένα από τα «έσχατα» ερωτήματα, συγκεκριμένα στο ερώτημα «γιατί θέτουμε τα έσχατα ερωτήματα;». Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι στον κατάλογο των εσχάτων ερωτημάτων με τα οποία κλείνει το πρώτο κεφάλαιο δεν περιλαμβάνεται αυτό το τόσο προσφιλές για πολλούς ερώτημα. Τα τρία ερωτήματα που θέτει ο Χόκινγκ (γιατί υπάρχει κάτι αντί για τίποτε; γιατί υπάρχουμε εμείς – που, όπως προκύπτει από το βιβλίο σαν σύνολο, είναι ισοδύναμο με το γιατί υπάρχει ζωή; γιατί αυτό το σύνολο των νόμων και όχι κάτι άλλο;) αναφέρονται σε μια πολύ μεγαλύτερη χωροχρονική διάσταση από ό,τι ο άνθρωπος, σε έναν κόσμο που υπήρχε πριν απ' αυτόν και θα υπάρχει μετά από αυτόν. Μπορούμε ακόμη να υποθέσουμε ότι αποτελούν αντικείμενο κάθε άλλης νόησης στο αχανές Σύμπαν – και ο Χόκινγκ δεν αφήνει πολλά περιθώρια αμφιβολίας για την ύπαρξη τέτοιων νοήσεων. Αντίθετα, το γιατί θέτουμε αυτά τα ερωτήματα αποτελεί μέρος της φύσης του ανθρώπου. Υπάγεται στην ίδια κατηγορία με το γιατί βλέπουμε, γιατί μιλούμε, γιατί σκεφτόμαστε, γιατί ερωτευόμαστε, γιατί θρησκευόμαστε, γιατί κάνουμε τέχνη. Πρόκειται για ένα συναρμολόγημα της εξελικτικής μας ιστορίας, για ένα προϊόν μιας φυσικής αιτιότητας

που όμως δεν είναι στα άμεσα ενδιαφέροντα του Χόκινγκ και για αυτό την αντιπαρέρχεται.

Υπάρχει μια μεγάλη διαφορά μεταξύ του «πώς δουλεύει η φύση» και του «γιατί θέλουμε να μάθουμε πώς δουλεύει η φύση». Και τα δύο έχουν ως υποκείμενο τον άνθρωπο, εκπορεύονται από αυτόν. Αλλά διαφέρουν ως προς το αντικείμενο. Το αντικείμενο του πρώτου είναι ο υπαρκτός κόσμος, ο δε άνθρωπος αποκτά ενδιαφέρον από το γεγονός και μόνο ότι αποτελεί μέρος αυτού του κόσμου, αναμφίβολα ένα πολύ μικρό και περαστικό μέρος, μια κουκίδα στην απεραντοσύνη του χωροχρόνου. Το αντικείμενο του δεύτερου είναι ο άνθρωπος, ο δε λοιπός κόσμος αποκτά ενδιαφέρον από το γεγονός και μόνο ότι ο άνθρωπος βρίσκεται μέσα σ' αυτόν – ένα μάλλον ενοχλητικό γεγονός για κάποιους, αφού το ταυτίζουν με την κατωτερότητα. Η διαφορά ως προς το αντικείμενο μεταφράζεται σε διαφορά ως προς την προσέγγιση. Το πρώτο ερώτημα αναφέρεται στην τέχνη της γνώσης, το δεύτερο στην τέχνη των ιδεών. Μπορούμε αν θέλουμε να ονομάσουμε και τα δύο ερωτήματα φιλοσοφικά, αλλά τότε θα πρέπει να δεχθούμε ότι ο Χόκινγκ έχει πλήρη επίγνωση ότι κάνει φιλοσοφία. Ο ίδιος θα αρκούσαν στο ότι απλώς είναι ένας τεχνίτης της γνώσης, μιας γνώσης που ξεπερνά τον άνθρωπο. Γι' αυτό και τα συμπεράσματά του μας φαίνονται αδιανόητα, πέρα από τις αισθητήριες και νοητικές δυνάμεις μέσα στις οποίες μας έχει εγκλωβίσει η εξελικτική διαδικασία στην οποία οφείλουμε την ύπαρξή μας, έξω από τις νόρμες μέσα στις οποίες είμαστε περιχαρτωμένοι από τη φύση μας – αυτές που έχω ονομάσει δαρβινικές πλάνες³. Αντίθετα, οι τεχνίτες των «καθαρών ιδεών» μοιάζουν πιο πολύ με τους καλλιτέχνες που δημιουργούν ένα θαυμαστό κόσμο χρωμάτων και ήχων, χωρίς να μπορούν να μας πουν τίποτε για τη φύση των χρωμάτων και των ήχων. Οφείλουμε να θαυμάσουμε την τέχνη τους για τον πλούτο των ιδεών και των νοημάτων που μας χάρισε, όπως θαυμάζουμε κάθε άλλη τέχνη. Όμως αυτό δεν μας εμποδίζει από το να συμφωνήσουμε ότι η επιμονή τους να έχουν λόγο σε θέματα ερμηνείας του κόσμου είχε μηδαμινό έως αρνητικό αποτέλεσμα.

Αυτή η δήθεν απαξίωση της φιλοσοφίας των ιδεών από τη θετική

EPA/Warren Toda

Ο βρετανός καθηγητής Στίβεν Χόκινγκ στη διάρκεια πανεπιστημιακής διάλεξης που έδωσε στο Γουότερλου, στο Οντάριο του Καναδά, στις 20 Ιουνίου 2010.

επιστήμη διατρέχει και την κριτική κατά του Ντόκινς, όπου ο Ντόκινς και οι ομοϊδεάτες του κατηγορούνται για αφελή επιστημονισμό⁴. Η αφελεία έχει ένα ιδιαίδοντως αρνητικό νόημα – εκτός από την τέχνη της κόμμωσης όπου είναι συνώνυμη με την επιτηδευμένη ατημέλεια. Στις αντεγκλήσεις μεταξύ αυτών που υιοθετούν την προσέγγιση των φυσικών επιστημών και αυτών που υιοθετούν την προσέγγιση των ανθρωπιστικών επιστημών, είναι συνήθως οι δεύτεροι που παραπονούνται ότι θεωρούνται ως αφελείς από τους πρώτους, γι' αυτό και τους ανταποδίδουν το χαρακτηρισμό της έπαρσης και της αλαζονείας. Με την επινόηση του αφελούς επιστημονισμού, οι όροι έχουν αντιστραφεί. Οι πρώτοι κατηγορούνται ως αφελείς από τους δεύτερους, τους οποίους, κατά συνέπεια, έχουν κάθε δικαίωμα να κατηγορήσουν για αλαζονεία. Σημειώσατε Χ, όπως θα λέγαμε στη διάλεκτο του προπό.

Είναι φανερό ότι αυτές οι αλληλο-κατηγορίες είναι εκ προοιμίου στείρες για τον απλό λόγο ότι το τι είναι ή δεν είναι «αφελές» αποτελεί υποκειμενική αντίληψη. Αν μη τι άλλο, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι δεν θα ήταν προς το συμφέρον αυτών που τάσ-

σονται υπέρ της ανθρωπιστικής προσέγγισης να μεταφέρουν τις διαφορές τους με αυτούς που προτιμούν τη θετική προσέγγιση στο γήπεδο της αφελείας, όπου οι τελευταίοι φαίνεται να έχουν ένα σαφές πλεονέκτημα, τουλάχιστον στα μάτια ενός ουδέτερου παρατηρητή (ας πούμε ενός εξωγήινου επισκέπτη, γιατί μόνο αυτός θα μπορούσε να ήταν όντως ουδέτερος). Ένας τέτοιος παρατηρητής θα θεωρούσε αδιαμφισβήτητο επίτευγμα το ότι ένα γήινο προϊόν κατάφερε να αυξήσει τον μέσο χρόνο ζωής του από 30 σε 80 περιστροφές του πλανήτη του γύρω από τον ήλιο. Γνωρίζοντας ότι αυτό το γήινο προϊόν δεν είναι παρά ένα μικρό και περαστικό συμβάν στην απεραντοσύνη του χωροχρόνου, ο εξωγήινος επισκέπτης θα εντυπωσιαζόταν από το γεγονός ότι αυτό το προϊόν είναι σε θέση να προβλέπει με ακρίβεια τις εμφανίσεις του κομήτη του Χάλεϊ στον ουρανό του πλανήτη του – ένα φαινόμενο που συνέβαινε πολύ πριν την ανάδυση αυτού του όντος πάνω στη γη και που θα συμβαίνει μετά την εξαφάνισή του. Θα ήταν πολύ δύσκολο, νομίζω, γι' αυτόν τον επισκέπτη να θεωρήσει αυτά τα επιτεύγματα του ανθρώπου (γιατί γι' αυτόν φυσικά πρόκειται) ως συνέπειες μιας αντιμετώπισης

του κόσμου που είναι κατά βάση αφελής. Δεν είμαι ο καταλληλότερος να εικάσω το τι θα μπορούσαν να προτάξουν στον εξωγήινο επισκέπτη μας οι πολέμοι της φυσικής επιστήμης ως πειστήριο της δικής τους μη αφελείας. Ακόμα πιο σημαντικό θεωρώ το ότι η φυσική επιστήμη αναγνωρίζει, όπως ήδη ανέφερα, ότι το μόνο που μπορεί να οικοδομήσει είναι ένας «ρεαλισμός κατά το μοντέλο». Μια τέτοια τοποθέτηση έχει μέσα της μια αφοπλιστική ταπεινότητα. Δεν μπορεί να κατηγορηθεί για έπαρση. Αν αυτή η κατηγορία πρέπει να απαγγελθεί σε κάποιους, θα πρέπει να είναι εκείνοι που ισχυρίζονται ότι κατέχουν την απόλυτη και αδιαμφισβήτητη αλήθεια. Αφήνει επίσης εκτεθειμένους και αυτούς που, κατά μια περίεργη λογική, εκλαμβάνουν τούτη την ταπεινή ομολογία ως απόδειξη ότι υπάρχει και άλλος δρόμος για την επίγνωση του κόσμου.

Αν επιμεινουμε στο άγονο παιχνίδι του ποιος είναι λιγότερο και ποιός περισσότερο αφελής, τότε χρειαζόμαστε ένα αντικειμενικό κριτήριο με το οποίο θα μπορούσαμε να ορίσουμε, ακόμα και να ποσοτικοποιήσουμε, την αφελεία. Αν βρεθούν μπροστά σ' αυτήν την πρόκληση οι θετικές επιστήμες

έχουν να προτείνουν ένα τέτοιο κριτήριο: μια πρόταση είναι τόσο πιο αφελής όσο πιο δύσκολο είναι να οριοθετηθεί ο χωροχρόνος στον οποίον αναφέρεται. Βέβαια, το αντεπιχείρημα είναι ότι ο χωροχρόνος δεν είναι το παν, ότι υπάρχει κάτι έξω από τον χωροχρόνο και αυτό μας φέρνει κατάματα με το πραγματικό πρόβλημα: για κάποιους, αφελείς είναι αυτοί που θεωρούν τον χωροχρόνο ως επαρκές σύστημα αναφοράς για άλλους, αφελείς είναι αυτοί που θεωρούν αναγκαία την αναδρομή σε κάτι έξω από τον χωροχρόνο. Αυτή είναι η ουσιαστική διαφορά – όλα τα άλλα είναι παρεπόμενα.

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΣΜΟΣ»

Ο «επιστημονισμός» ηχεί ευγενέστερα από την αφέλεια, όμως την εμπεριέχει και δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς αυτήν. Τα εις «-ισμός» λήγοντα αφηρημένα ουσιαστικά έχουν βγάλει κακό όνομα (δικαίως στις περισσότερες περιπτώσεις), επομένως η επινόηση της λέξης «επιστημονισμός» είναι, θα πρέπει να το αναγνωρίσουμε, επικοινωνιακά επιτυχής. Πολλές φορές όμως η επικοινωνιακή επιτυχία είναι ευθέως ανάλογη της κενότητας. Αν όντως ο όρος «επιστημονισμός» σημαίνει κάτι διαφορετικό από τον όρο «επιστήμη», αυτό το «κάτι» πρέπει να προσδιοριστεί επακριβώς. Ο σοσιαλισμός είναι κατανοητός γιατί αποτελεί εναλλακτική (κάποιοι θα έλεγαν «αντίπαλη») κατάσταση μιας άλλης τά-

ξης πραγμάτων, του καπιταλισμού. Ποια είναι η εναλλακτική κατάσταση του επιστημονισμού; Χρειαζόμαστε ένα όνομα και η πρότασή μου είναι «υπερβατισμός». Άλλα ζεύγη λέξεων που θα εξυπηρετούσαν τον ίδιο σκοπό (με την εις «-ισμός» κατάληξη) είναι «υλισμός/πνευματισμός» και «φυσικισμός/μεταφυσικισμός». Αλλά πέρα από τις λέξεις υπάρχει η ουσία. Ποια θεώρησε, στο πέρασμα των αιώνων, ως αντίπαλή του κατάσταση ο υπερβατισμός – την επιστήμη ή τον επιστημονισμό; Μπορεί ποτέ να κάνει διάκριση μεταξύ των δύο; Στην πράξη, και όχι μόνο, για τον υπερβατισμό η αντίπαλη κατάσταση ήταν η επιστήμη, η γνήσια και καθαρή επιστήμη όπως την εννοούμε όλοι σήμερα. Αυτή ήταν ανέκαθεν το θύμα των όχι και τόσο σπάνιων εκρήξεων της μισαλλοδοξίας του. Σήμερα, βέβαια, το δίλημμα υπερβατισμός ή επιστήμη δεν ηχεί καλά για τους φίλους του υπερβατισμού. Εξ ου και η αντικατάσταση, στο εναλλακτικό δίπτυχο, του όρου «επιστήμη» με τον όρο «επιστημονισμός».

Αυτή είναι δυστυχώς η έννοια που αποδίδει στον νεόφερτο όρο του επιστημονισμού ο πολύς κόσμος. Τονίζω το «δυστυχώς» γιατί μια στρεβλή αντίληψη για την επιστήμη οδηγεί στην απαξίωσή της, από την οποία κανείς δεν έχει να ωφεληθεί τίποτε. Ας βρεθούν λοιπόν κάποιοι να μας πουν τι ακριβώς εννοούν με τον όρο «επιστημονισμός» και πώς τον διαφοροποιούν από την επιστήμη. Κάνω εγώ το

πρώτο βήμα και διαστέλλω την έννοια του «Θεού» από την έννοια του «θρησκευέσθαι». Για την πρώτη, θεωρώ ότι είναι μια έννοια για την οποία δεν μπορεί να πει κανείς τίποτε, γιατί ό,τι και να πει δεν επιδέχεται, εξ ορισμού, επιβεβαίωσης ή διάψευσης. Αν, τώρα, υπήρξαν άνθρωποι που ισχυρίστηκαν ότι θα μπορούσαν με επιστημονικά κριτήρια να υποστηρίξουν την «ύπαρξη» ή την «ανυπαρξία» του Θεού, θα ήμουν ο πρώτος που θα τους κατηγορούσα για επιστημονισμό. Αλλά μόνο γι' αυτό. Γιατί το «θρησκευέσθαι» είναι μια ανθρώπινη ιδιότητα και αποτελεί, όπως κάθε ανθρώπινη ιδιότητα, αντικείμενο της επιστήμης. Είναι επιστήμη και όχι επιστημονισμός να διατυπώνουμε ερμηνευτικά μοντέλα βασισμένα αποκλειστικά σε φυσικούς νόμους για το φαινόμενο του θρησκευέσθαι. Μπορώ να γίνω πιο σαφής. Στον βαθμό που ο Ντόκινς και οι ομοϊδεάτες του προσπαθούν να επιχειρηματολογήσουν για την ανυπαρξία του Θεού με επιστημονικά κριτήρια κάνουν επιστημονισμό (και στον βαθμό που αυτό θα μπορούσε να προκαλέσει στο ευρύτερο κοινό την απαξίωση της επιστήμης, η ευθύνη τους είναι μεγάλη). Όμως στο βαθμό που προσπαθούν να ερμηνεύσουν το φαινόμενο της θρησκείας με φυσικο-ιστορικούς όρους, στο βαθμό αυτό κάνουν επιστήμη (και στο βαθμό που θα μπορούσαν να περάσουν αυτή τη θέση στο ευρύτερο κοινό, η προσφορά τους θα ήταν μεγάλη). Η κατευθυντήρια γραμμή της συλλογιστικής τους είναι γνωστή: η επίκληση του άυλου και του υπερβατικού μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ιδίωμα του ανθρώπου, το οποίο συναρμολογήθηκε από τις ίδιες βιο-ιστορικές διαδικασίες που συναρμολόγησαν τα ιδιώματα του έρωτα, της γονικής φροντίδας, της αίσθησης της τέχνης ή του αισθήματος του δικαίου. Αυτή η ερμηνευτική πρόταση μπορεί να αποδειχτεί σωστή ή λάθος. Όμως η συλλογιστική της δεν μπορεί να ονομαστεί επιστημονισμός, εκτός αν κανείς θέλει να διαγράψει με μονοκονδυλιά όλες τις θετικές επιστήμες πάνω στις οποίες στηρίζεται. Αυτό θα ταύτιζε ολόκληρη την επιστήμη με τον επιστημονισμό, και αυτοί που θα αντλούσαν το οποιοδήποτε αίσθημα ικανοποίησης από μια τέτοια ταύτιση θα πρέπει να αναλάβουν τις ευθύνες τους. Η παραπάνω επιχειρηματολογία δεν υποκρύπτει καμιά μομφή για

αυτούς που θα προτιμούσαν να διατηρήσουν μια υπερβατική άποψη για τον άνθρωπο και τον κόσμο, πολύ περισσότερο δεν τους προσάπτει την κατηγορία της αφέλειας. Μια κατάσταση επιβάλλει και απαιτεί την αναγνώρισή της από το γεγονός και μόνο ότι υπάρχει. Η ερμηνεία της είναι μια άλλη υπόθεση. Γνωρίζουμε ακόμα ότι η ερμηνεία μιας κατάστασης (και όταν ακόμα αποδειχθεί σωστή) δεν μπορεί να αποτελέσει από μόνη της λόγο για την αλλαγή της. Το γεγονός ότι ο άνθρωπος έφθασε στη Σελήνη δεν μείωσε τον ρόλο της στην έκφραση του ρομαντισμού μας – στην ποίηση, στη μουσική, στον έρωτα η Σελήνη παραμένει τόσο ισχυρή όσο και στις μέρες της Σαπφούς. Το ότι ο Νίκος Γκάτσος έγραψε το «Χάρτινο το φεγγαράκι», ο Μάνος Χατζιδάκις το μελοποίησε και η Νάνα Μούσχουρη το τραγούδησε δεν μας δίνει το δικαίωμα να τους κατηγορήσουμε για αφέλεια. Αντίθετα, τους θαυμάζουμε για την τέχνη τους και απολαμβάνουμε το αποτέλεσμα. Όμως δεν θα τους κάναμε τη χάρη να πιστέψουμε ότι η Σελήνη είναι φτιαγμένη από χαρτί. Βέβαια, ο Γκάτσος, ο Χατζιδάκις και η Μούσχουρη δεν μας ζήτησαν κάτι τέτοιο, μπορούμε όμως να πάμε ένα βήμα πιο πέρα και να δούμε ότι αυτό ακριβώς μας ζητείται, πολλές φορές με τις καλύτερες των προθέσεων, σε μια σωρεία πολύ σοβαρότερων περιστάσεων. Μας ζητείται, δηλαδή, να πάρουμε φόρα και να περάσουμε, ασυλλόγιστα, από τον κόσμο των συναισθημάτων (του δέους, της αγωνίας, του θαυμασμού, της ψυχικής κενότητας ή πληρότητας) στον κόσμο της γνώσης. Η αντίσταση στη δύναμη του συναισθηματικού μας κόσμου να κυριαρχήσει πάνω στον γνωσιακό δεν είναι πάντα τόσο εύκολη όσο στην περίπτωση της χάρτινης Σελήνης, ειδικότερα όταν ερχόμαστε αντιμέτωποι με τα συμπεράσματα του Χόκινγκ. Όμως το γεγονός ότι δεν μπορούμε να τα «χωνέψουμε» δεν μπορεί να αποτελέσει λόγο για την απόρριψή τους – θα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε το γεγονός ότι η δυσπεψία οφείλεται στο ότι το στομάχι μας έχει πεπερασμένη ισχύ γιατί είναι προϊόν μιας φυσικής νομοτέλειας. Θα πρέπει, απλώς, να προσπαθήσουμε, ο καθένας στο μέτρο των δυνάμεών του, να χωρέσει μέσα του, σε σχέση γόνιμης συνύπαρξης και όχι αντι-

Γιώργος Κοζιάς

Ο ΥΠΟΒΟΛΕΑΣ

Οι θεατές βγάζουν τις μάσκες από τους ηθοποιούς την ώρα που παίζουν πάνω στη σκηνή... Τώρα στον εξαίσιο θίασο όλα έχουν αλλάξει: εκεί που έβλεπες μια χρυσόμυγα γυναίκα φανερώνεται ο εντομολόγος άνδρας

αντί παλληκάρι γέρος κωμικός, αυτός που ήταν βασιλιάς των κουνουπιών ξεσκεπάζεται τιποτένιος κομπάρσος κι ο Θεός άξαφνα ξύλινο ανθρωπάκι ταλαιπωρημένο, τον φωνάζουν Τζενάρα ή Τζάκομπο.

Δεν τον βλέπεις, μπορείς να τον ακούς, χτυπάει το μπαστούνάκι του ρυθμικά: «Πίστη, Αγάπη, Ελπίδα».

παλότητας, τον συναισθηματικό και τον γνωσιακό του κόσμο. Αν επιπλέον συμβαίνει να συντάσσεται με την άποψη ότι είναι μέσα στη δικαιοδοσία της επιστήμης να ερμηνεύσει με το ίδιο νοητικό και ερευνητικό πρωτόκολλο και τους δυο κόσμους, τότε η ικανοποίησή του φθάνει ένα σκαλοπάτι πιο πάνω, αποκτά το στοιχείο της ενοποίησης των δυο κόσμων χωρίς την υποταγή του ενός από τον άλλο.

Η ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ (ΚΑΙ) ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ

Στο δρόμο της ερμηνείας της ανθρώπινης φύσης έχουν, σχετικά πρόσφατα, επανέλθει με δυναμικό τρόπο οι βιολογικές επιστήμες, κυρίως μέσα από τις νευροεπιστήμες⁵ και την κοινωνιοβιολογία⁶. Κάποιοι τις βλέπουν ως ανταγωνιστικές της κλασικής ψυχολογίας και κοινωνιολογίας, άλλοι ως συμπληρωματικές. Προσωπικά ανήκω στους δεύτερους, αλλά αυτό είναι ένα άλλο θέμα. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι τις επιστήμες αυτές δεν πρέπει να τις αντιλαμβανόμαστε με τους όρους που το ευρύτερο κοινό είχε μέχρι πρότινος για τη βιολογία. Πιο συγκεκριμένα, οι βιολογικές επιστήμες αναγνωρίζουν σήμερα (υπό μίαν έννοια, το είχαν αναγνωρίσει από το 1859 με τη δημοσίευση της *Καταγωγής των Ειδών* του Δαρβίνου) ότι η φύση του ανθρώπου (αλλά και κάθε έμβιου όντος) δεν μπορεί να κατανοηθεί από μια απλή «ανάγνωση» των γονιδίων του, αλλά ως μια εγγραφή της εξελικτικής του διαδρομής πάνω σε ένα ευμετάβλητο γενετικό υπόστρωμα και ως μια συνέκφραση της γενετικής του πληροφορίας και του περιβάλλοντος, ανόργανου και οργανικού, μέσα στο οποίο το άτομο αναπτύσσεται και λειτουργεί. Η σύγχρονη βιολογία αρνείται τη διάκριση μεταξύ «φυσικού» και «κοινωνικού» περιβάλλοντος γιατί θεωρεί ότι τα δύο βρίσκονται σε αναγκαστική αλληλεξάρτηση και συνυφάνονται σε ένα αδιαχώριστο σύνολο. Για τον ίδιο λόγο αρνείται τη διάκριση μεταξύ «βιολογικών» και «ψυχικών» φαινομένων, γιατί θεωρεί ότι οι ίδιοι φυσικοχημικοί νόμοι καθορίζουν τις λειτουργίες των κυττάρων του εντέρου και του εγκεφάλου μας. Τολμά να θέσει ως υπόθεση εργασίας ότι ο προσφορότερος δρόμος για την κατανόηση κάθε πτυχής της ανθρώπινης ιδιοσυστασίας περνά μέσα από την κα-

EPA/Kai Foersterling

Ο Ρίτσαρντ Ντόκινς στο Πανεπιστήμιο της Βαλένθια, Ισπανία, 31 Μαρτίου 2009.

τανόηση της συλλογικής επίδρασης του φυσικού, ιστορικού και κοινωνικού υπόβαθρου πάνω στις διεργασίες του ανθρώπινου εγκεφάλου. Σ' αυτή της τη θεώρηση –υγενές τόλμημα για μερικούς, ύβρις για άλλους– είναι υποχρεωμένη να αγνοήσει κάθε είδος μεταφυσικής αιτιότητας. Αυτή είναι, βέβαια, η ειδιοποιός διαφορά που ξεχωρίζει τη «φυσική» ερμηνεία από οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία, όπως την ασκεί στο σύνολό της η εμπειρική επιστήμη –μόνο που χρειάζεται να την επισημαίνουμε κάθε φορά που αναφερόμαστε στον άνθρωπο. Το πόσο η επιστήμη έχει επιτύχει σ' αυτόν τον σκοπό της ή το πόσο μακριά στο μέλλον διαγράφεται η επιτυχία της δεν έχει πολλή σημασία. Σημασία έχει ότι η ιστορία της επιστήμης δεν μας επιτρέπει να περιφρονήσουμε αυτήν την επιδίωξή της ως αφελή και αξιωματικά ακατόρθωτη. Μια τέτοια άποψη στρέφεται κατά της ίδιας της επιστήμης, όχι κατά του επιστημονισμού. Σε τελική ανάλυση, βασίζεται στον γνωστό και ιστορικά διαψευσμένο φόβο ότι οι υπερβατικές ανησυχίες του ανθρώπου θα εξαφανιστούν κάτω από το φως της επιστήμης. Αν η φυσική γνώση και ο ρομαντισμός μπορούν να συνυπάρχουν για το φεγγάρι, τότε για πολύ ισχυρότερους λόγους είναι δυνατόν να συνυπάρχει η φυσική ερμηνεία του θρησκειώσεθαι με το βίωμα του θρησκειώσεθαι. Το γεγονός ότι

υπάρχει μια θεωρία που επιχειρεί να ερμηνεύσει και τα δύο δεν πρέπει να μας ενοχλεί. Αντίθετα θα πρέπει να μας κάνει υπερήφανους ως μια κορυφαία διανοητική προσπάθεια του είδους στο οποίο ανήκουμε⁷. ■

¹ Από τα βιβλία αυτά αναφέρω μόνο τα πιο πρόσφατα και πιο γνωστά που έχουν επίσης μεταφραστεί στα ελληνικά: R. Dawkins, *Η περί Θεού ανταπάντη*, Κάτοπτρο, 2007. D. C. Dennett, *Απομυθοποίηση*, Βάνιας, 2007. S. Harris, *Το τέλος της πίστης*, Ενάλιος, 2008. M. Alper, *Ο Θεός στον εγκέφαλο: Μια επιστημονική ερμηνεία του Θεού και της θρησκευτικότητας*, ΑΒΓΟ, 2007. C. Hitchens, *Ο Θεός δεν είναι μεγάλος*, Scripta, 2008. A. Newberg και M. R. Waldman, *Γιατί πιστεύουμε*, ΑΒΓΟ, 2010.

² S. Hawking και L. Mlodinow. *Το Μεγάλο Σχέδιο - νέες απαντήσεις στα έσχατα ερωτήματα της ζωής*, Κάτοπτρο, 2010.

³ Λ. Ζούρος. *Ας συμφιλιωθούμε με τον Δαρβίνο, ας συμφιλιωθούμε με τη φύση μας και με τη Φύση*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2009.

⁴ Μεταξύ των πολυάριθμων άρθρων που ασκούν σοβαρή κριτική στον Ντόκινς αναφέρω το σχετικά πρόσφατο του καθηγητή Σ. Βιρβιδάκη «Εκφάνσεις του σύγχρονου αθεϊσμού και ο αντίλογος της πνευματικότητας». ΑΝΤΙΦΩΝΟ

(www.antifono.gr), 29/10/2010.

⁵ Εξαιρετικά βοηθήματα στον τομέα αυτό για τον μη ειδικό έλληνα αναγνώστη αποτελούν το βιβλίο του Eric R. Kandel, *Αναζητώντας τη Μνήμη - η ανάδοση μιας νέας επιστήμης του νου* (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008) και το βιβλίο των G .M. Edelman και G. Τοποπί, *Το σύμπαν της συνείδησης - πώς η ύλη γίνεται φαντασία* (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008).

⁶ Το βιβλίο του Κώστα Κριμπί *Κοινωνιοβιολογία* (Κάτοπτρο, 2007) αποτελεί μια ολοκληρωμένη και ισορροπημένη κάλυψη της νεοδαρβινικής ερμηνείας της δομής και λειτουργίας των βιοκοινωνιών με πλούσια βιβλιογραφία. Το άρθρο του Λευτέρη Ζούρου «Κριτική για την Κριτική της Κοινωνιοβιολογίας» στον τόμο *Θέματα Βιοηθικής* (επιμέλεια Χ. Λούης και Σ. Τσινόρεμα, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, υπό έκδοση) επικεντρώνεται στην πολεμική που έχει δεχθεί η Κοινωνιοβιολογία και προσπαθεί να αναδείξει τα σημεία παρεξήγησης και προσέγγισης μεταξύ αυτών που την υποστηρίζουν και αυτών που την απορρίπτουν.

⁷ Ευχαριστώ τον καθηγητή και ακαδημαϊκό Κώστα Κριμπί για τα σχόλιά του σε ένα προσχέδιο του κειμένου, καθώς και τον καθηγητή Στέλιο Βιρβιδάκη για τον ίδιο λόγο και για την πηγαία ευγένεια με την οποία δέχθηκε την κριτική μου.